

2005, Lanciano-Pietraferrazzana

Kidipe e Čhibăqe Komisiaqi An-o 6-to RROMANO KONGRESO

Pietraferrazzana, 2004-10-09

EDICIA

An-o kidipe dikhlăm so kerdilăs lači buti an-o štar nakhle berša (de katar-e Prahaço kongrèso an-o b. 2000) sar integràcia e rromane čhibăqi p-o evroputno nivèlo. Niklisle 20-25 pustika pal-o princìpo e kovlikane khetane čhibăço and-o respèkto e vicaqe lektaço (endajolèkta/vicolèkta) thaj vipalvaxte tela jekh fòrma kaj naj but gazikane thanutne vòrbe, kaj te hakären/xalòven so maj but Rroma anda sa i Evròpa (an-i intrègo Evròpa). Maškar kadala pustika, nesave arešen ži k-o 250 riga. Aver pustika sas kontroluime thaj rekomanduime katar-o komisariàto vaš-i čhib thaj e čhibutne xakaja. Buti sas kerdi e raimatençar kaj te ovel i rromani čhib an-i skòla e themesqi tel-i fòrma savi respektuil e themesqe endajolèkte thaj šaj drabaven so maj but Rroma an-o them thaj vi avrial. Kadi buti žal anglal aj si amen perspektive lače sombutimasqe e raimatençar. Šaj te liparas akate i buti zorales lači, so kerel e Rumaniaço raibe akana maj but desat 10 berš thaj patās so šaj te ovel othe i buti vāže maj lači te kerdilāsas maj buxli aj putardi kooperàcia. Si amen diskùsie vi an-i Hungària, Kroàcia aj Kosòva thaj patās so šaj te phirel vi odothe i butglal relativ sig.

KONFERENCE

Mangas te naisaras/palikeras e institùcie aj organizàcie save, pal-e Evropaqe Sombešesqo modèli, labären i rromani čhib an-o konferènce aj patās so akava modèli si te buxlòl maj but.

POLITIKANO MATERIALI

But politikano materiàli iklòl štampime/tiposardo p-i rromani čhib thaj dikhas so si vi kathe jekh bari perspektiva kaj te pinžardòl i čhib i rromani an-i Evròpa, barabar e avere čhibençar. O saripe (kvalitèta) butivar si lačo, a vi arakhlòl materiàli kaj si i formulàcia gazikani aj nùmaj o dume rromane. Kamlòl pes jekh zoralì buti kaj te siklòn o redaktòră na nùmaj te keren transpozicia p-i čhib rromani, a vi te den godi (te gindin) p-i rromani čhib aj te den avri o tèksto an-o ogi e rromane čhibăço, savo si o maj baro barvalipe e rromane naciaço. Isi amen akana jekh @-kùjbi “rinchibarno.org” savo šaj te ažutil anda kadala bută.

MEDIE

Dikhas so palal ačhile o mèdie thaj das avri lenqe akharipe kaj te arešen o nivèli e avere medienqo an-i Evròpa, vi p-o plàno e čhibăço. Vi akate o @-kùjbo “rinchibarno.org” šaj te ažutil.

LITERATURA

Madikh so iklistile but pustika p-i rromani čhib, palem palal ačhilăs vi i lači literatùra aj naisaras e manušen save keren konkùrso pal-i literatùra, sar o Santino Spinelli an-i Itàlia so kerel Amico Rrom, kaj te del motivàcia te luludòl maj but i rromani kreàcia an-i literatùra aj sa o dombimàta (àrtă).

INFORMACIA

Diam avri but informàcie pal-i čhib rromani anda but phuvă thaj ži k-o Japan aj i Korèa, so si vasni buti odolesqe so akala phuvă kamen te ažutin e Rromen aj ži akana nas len cácutni informàcia pal-i rromani identitèta.

SPEKULACIE

Pe aver rig si amen bari griza nesave manipulaciençar so kerdòn an-i Evròpa. Šaj te liparas sar misal:

- a) Jekh grùpa bičhaldăs an-i Divizia e čhibutne politikenqi an-o Sombeš e Evropaço jekh relàcia so i rromani čhib nimaj živel, so o Rroma vakären/vorbinen rromanes nùmaj te phenen “sar san, sar nakhes” thaj so na mangel te ovel pinžardi i čhib i rromani an-i Evròpa, xatam mangas te garavas aj te bistras i čhib. Pe bibaxt i Divizia lilăs serioz

akala teòrie thaj puçhlàrel akana i problèma. Patàs so o Kongrèsò šaj te biçhalel živdo demanti k-o Sombeš e Evropaço kaj te dikhel o éaçiçe.

- b) Patàs so o institùcie save den o love kaj te puçhlàrdòn teòrie so i rromani éhib naj éacutni éhib, na kamen te vâzden racismo numaj xoxadile thaj an-o avindipe si te puçhen e rromane specialisarde instàncie angla so te den love. Našti te éhudòl tele o éaçiçe so i éhib rromani si jekh éacutni evroputni éhib Indiaçe originaðar, vakârdini anda sa e Thema e Evropaçe, vâže maj but akana sar buxlòl i Evròpa thaj savi si i selikani éhib e maj bare minoritetaqi an-amaro kontinènto.
- c) Isi vi aver spekulàcie so phenen kaj i éhib e beaşenqi si rromani, kana on korkorre phenen na, thaj vi o Rroma phenen kaj naj éaçe. Akaja teòria vazdinòl nùmaj te phaglòl i identitèta e rromane éhibâqi thaj pala laðe e rromane naciaqi. Amen žanas so i rromani éhib si jekh, sar i rromani nàcia si jekh anda jekh barvalipe ververe formenqo.
- d) But šundòl an-i Evròpa pal-i “éingar e dialektenqi”, maj but katar-o muj e manušenqo, save na vakâren rromanes khere an-i famìlia thaj naj len duşlo dikhipen an-i praktikani dialektològia : aver isi i naturàlo diferenciàcia e dialektenqi anda jekh éhib, aver isi kana anda verver Thema bisterdòn verver kotora e éhibâçe leksikaçe. Katar-akava dùjto procèso na kerdòn neve dialèkte thaj vâže maj cèra neve éhibâ; kerdòn deficiènto lèkte (dopaş-bisterde lèkte). An-e gazikane éhibâ, niekh manuš na zumavel te vâzdel nòrma kotar-e deficiènto lèkte, sar vakâren/vorbinen manuša so na žanen i gramatika, thaj nanaj sosðar te las an-i rromani dopaş-bisterde lèkte kaj te vazdinòn pra lenðe verver doşvale nòrme. Kasavi politika, vi kana bikinel pes sar xatam amalikani, éacimasðe kerel artificiàlo ulavipen an-i éhib, voj si an-o mezo rasistikani thaj šaj te ligârel ži k-i pulverizàcia, k-o xarravipen thaj o meripen e rromane éhibâço, savi açhili živdi, zorali thaj jagali prdal jekh miè berš so si an-i diaspòra. Akaja situàcia si paradoksàlo kana i Evròpa maj but ròdel komunikàcia aj khetanipen desari ulavipen aj segregàcia. P-e bibaxt, i politika *divide et impera* thaj e pharimàta e neve trajosqe šaj te anen anda jekhe generaciaço vaxt so na ande deš šeliberša.

PRIORITETE:

Pala amari godi, i akanutni prioritèta zal k-i lingvistikani implementàcia thaj k-i edukàcia. But generàcie manuša kidine e rromane éhibâço barvalipen an-e lila thaj akana našti te phenas bixoxavnes so šaj te arakhas an-e rromane pere vareso nevo decisivo vaš-i afirmàcia e rromane éhibâçe khetane formaqi. Sa so šaj te arakhlòl avdives perel p-o nivèli e anekdotenqo; interesànto šaj te ovel, no našti te thovas i prioritèta pe akava drom kana sa e terne çhave baròn bokhale thaj trušale pal-e diaqi gudli éhib. I prioritèta musaj te zal p-e butâ maj tele:

- I. I éhib rromani nane o theripe jekhe manušenqo ni jekhe grupaço; oj si o barvalipe sa e Rromenqo anda sa o sundal/lùmia thaj našti te ovel objèkto kaj te barvalòn gazikane struktùre an-o zian e Rromenqo. Si te arakhlòl jekh fòrma kaj te ovel labârdi i rromani éhib vaš-o laçhipe e rromane çhavenqo aj na te keren nesave manuša personàlo indùstria laça.
- II. Te tromavas e Thema, save ìnke na dine ratifikàcia pal-i Evroputni Kàrta vaš-e Regionàlo aj Minoritàro Éhibâ, te den la liparindor eksplicit i rromani éhib sar jekh evroputni éhib prdal-e grànice an-i lista e éhibènqi.
- III. Te ispidas o UNESCO aj i CIEMEN kaj te ovel buxlàrdo an-i avindi Deklaràcia vaš-e Éhibutne Hakaja kotar-i Barcelòna o than e rromane éhibâço thaj avere éhibènqo bi kompaktone teritoriaço.
- IV. Te kerdòl implementàcia e khetane rromane alfabetaqi, nakhindor prdal personàlo thaj politikane éingara an-e verver Thema, odolesqe so i barvali eksperienca,

misalaje an-e Rumùnia, an-i Itàlia aj Frànca, an-i Serbia, an-i Albània, an-i Kosòva thaj kola sikavdas so akaja alfabèta si la evroputni dimènsia thaj baro rendimènto an-i relàcia lekhavipen-drabaripen. Lokhàrel i komunikàcia thaj del pativ sa e lektenqe.

- V. Aver prioritèta si te das avri thaj te phiravdòl buxles sa o barvalo materiàlo savo si zi akana kidino, na nùmaj p-e klasiko droma (sar pustika, enciklopèdie thaj kola), no vi maj nevikane mediençar, maškar averenøe elektronikane, kaj te gudlòn e ÷havorrenqe.
- VI. Vasno si vi te das avri i laçi literatùra p-i rromani ÷hib savi butivar uzarel beršençar aj te len o lekhavne lovikano prinzaripe pala penqe butã, othe kaj šaj, sar len gazikane lekhavne. An-i grùpa sas pinzarde rromane lekhavne, sar o Santino Spinelli, i Luminița Cioabã, i Margita Reiserová, o Cana Kasum, o Bajram Haliti, o Agim Saiti aj o Ali Krasniçi save mothovde so si len but motivàcia te traden maj dur an-i rromani literatùra thaj te den prdal akaja motivàcia terne ÷havenqe aj ÷chienqe, nùmaj so dikhen kaj but terne si talentuime, no ziven an-o ÷orrolipe thaj našti te den sa penqi zor an-i literatùra.
- VII. But manglòl pes bute rigenøar te oven avridine e lavustika, gramàtike thaj siklòmashqe pustika save uzaren beršençar anda but elektrogodã thaj vi aver maj lache si te kerdòn, maškar averenøe jekh lavustik e politikaqe thaj administraciaqe terminologiaqi, inkluziv phurikani rromani frazeològia. E skolaqo materiàli si te ovel kerdino aj avridino kaj te šaj labãrdòl na nùmaj pe jekh cikni zòna, no anda so maj but Thema, alosarindor jekh khetani bazikani leksika an-e anglune klàse, savi šaj te barvalòl berš beršesøe zi kaj te hakàrel o siklòvno so maj but rromane lèkte thaj te ÷ajlòl lenøar.
- VIII. Te vazdinòl jekh rromane-÷hibãqo kontèksto, kana baròl o ÷havorro, te ovel les šajutnipen te lel zanimàta, siklòmàta thaj khelimàta vi p-i rromani ÷hib, vi p-e gazikane ÷hibã, kaj te dikhòl normal e dadenqe aj e dajenqe te vakàren rromanes khere penqe ÷havorrença. Nùmaj anda kasave trujalimàta šaj te pheras e dajenqi thaj e dadenqi godi kaj te na ÷hinen i rromani ÷hib.
- IX. Odolesøar mangas e themutne raimatenøar thaj e Evropaøar te keren kompensàcia e deficitosqe, anda savo peli i rromani ÷hib thaj te den vast aj love te vazdinòl kasavo rromane-÷hibãqo kontèksto. Maškar averenøe, mangas – odolesqe so si amaro xakaj – te ovel i rromani ÷hib i angluni ÷hib e butãqi anda sa e konferènçe dikàrde pašal dural pal-i rromani temàtika, vi an-i vakãrdini vi an-i lekhavdi komunikàcia.
- X. Te širdel palem i butã e Grupaqi vaš-o rodlãripen aj akcie an-i rromani ÷hib, so phirdas but šukar angla deš berš pal-o zorãripen e rromane ÷hibãqo andar-e implementaciaqo dikhan. Odolesøar si šukar te ovel palem o lovikano ažutipe e Evropaøar, sar sas maj anglal, kaj te kerdòl ÷ačutni buti.
- XI. Te ovel kooperàcia/sombutipe e Evropaqe Sombešesqe Diviziaça pal-e ÷hibutne politike an-o Strasbùrgo te ovel tretuime i ÷hib rromani barabar avere ÷hibençar thaj te ovel lili an-o Khetano Didaktiko Kãdro e Evroputne Čhibenqo.
- XII. Kamlòl pes an-i Evròpa jekh than ja trin-štar thana an jekh drakhin, eventual p-o internet, kaj šaj te kerdòl redàkcia e kreaciaqi, savi avel sarkon dives an-o sundal p-i rromani ÷hib, sar kerdas o OSI-Jugoslavia profesionalone redaktorenøar. Kasavi pràktika, savi si pinzardi anda savorre aver ÷hibã te na dikhlòl sar laž maškar amenøe, no te del vast te luludòl amari literatùra thaj te šaj drabaren la lokhes aj lošaça sa e Rroma.
- XIII. Te arakhlòn bürse rromane studentonqe kaj te xuden zoralì formàcia pal-e rromani ÷hib, gramàtika, lingvìstika, sociolingvìstika, literatùra, etnologia, musikològia,

- civilizàcia, història, historiogràfia thaj kola, aj vi p-i indològia, kaj te šaj putren rromane katèdre an-e verver Thema kaj bešen. Maškar lenθe te siklårdòn profesionàlo rinčhibàrne, save pinzaren na nùmaj i čhib no vi jekh specialitèta.
- XIV. I čhib si la maj bare šànce te živel kana siklilan la khere thaj barvalårdan la k-i škòla. Odolesθar mangas te vazdinòl rromane-čhibàqo *curriculum* an-e verver skòle kaj siklòn rromane čhave.
- XV. But vasno si te ovel jekh sekretariàto, pokinde manušençar, savo šaj te phandel e ververe manušen save keren butà an-e čhibàqi avlin thaj te zoràrel i koordinàcia maškar lenθe.
- XVI. Te ovel mothovdi e rromane čhibàqi història an-o muzeumà kaj siklàren pal-o Rroma thaj akalaθar te oven lile e maj neve informàcie save sas arakhle an-o rodlàripe.

KONKLUZIA

E rromane čhibàqo pučhipen si jekh maškar-e maj dukhavne pučhimàta an-i avdusni rromani politika thaj jekh lačho anglidipen lesqe si te anel ži k-i baxtagorutni integràcia amare naciaqi an-o evroputno dostipen. Sarkon manipulàcia vaj spekulàcia pe kasavo plàno šaj te ligàrel k-i destabilizàcia bute miliònà manušenqi an-e Evroputne Thema.

Odolesθar bičhalas akava agorutno lil e kidimasqo k-o Evroputno FORUM, kaj te ažutil amen an-o relàcie sa e Evroputne bare rajençar thaj das sar anèksa jekh propozicia rekomandaciaqi kaj te del la k-i Parlamentàro Asamblèa vaš-i adoptàcia.

Pietraferazzana, 2004-10-09 – Kidipen e Komisiaqi vaš-i Čhib aj e čhibutne xakaja, lil semnosardo katar-o somzene sar maj tele:

Margarita Reiznerová, Kasum Cana, Bajram Haliti, Agim Saiti, Santino Spinelli, Marcel Courthiade, Florina Zoltan, Valdemar Kalinin, Ali Krasnići
aj kotar-o kabinèto : Florin Cioabă, Normunds Rudevičs aj Zlatko Mladenov